

ข่าเจีอง: กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415-2436

นายกำพล จำปาพันธ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

KHA CHEUANG : THE HOLY MAN'S REBELLION IN ROYAL TERRITORIES OF SIAM
1872 – 1893

Mr. Kampil Champapan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

520066

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ข้าเจีอง: กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม

พ.ศ. 2415-2436

โดย

นายกำพล จำปาพันธ์

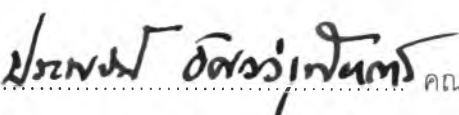
สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

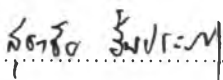
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ

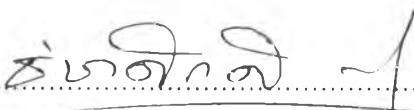
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้ฉันวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... คณะบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหาร)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ฉลอง สุนทราวาณิช)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อังกฤกษ์ เพชรเลิศอนันต์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ธนาพล ลิมอภิชาติ)

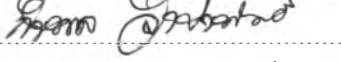
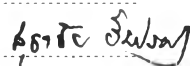
กำพล จำปาพันธ์: ข้าเจือง: กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ.2415 - 2436.
(KHA CHEUANG : THE HOLY MAN'S REBELLION IN ROYAL TERRITORIES
OF SIAM B.C. 1872 – 1893) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผศ. ดร.สุธาศัย ยิ้ม
ประเสริฐ, 528 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการศึกษาบทบาทของกลุ่มชนชาที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทยและลาว โดยเน้นศึกษา “กบฏข้า” ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ชนชั้นนำสยามขยายอำนาจไปยังดินแดนล้านช้างตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๕ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ พบว่า หลังจากที่ชนชั้นนำสยามได้เปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อเป็นแบบตะวันตก มองตนเองเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค ชนชั้นนำสยามก็ได้พยายามลอกเลียนอาณานิคมตะวันตก ทำการขยายอำนาจไปยังท้องถิ่นเพื่อสร้างอาณานิคมของสยามขึ้น โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อล้านช้าง จาก “หัวเมืองประเทศราช” ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “พระราชอาณาเขตสยาม”

ชนชั้นนำสยามได้รับการตอบรับจากชนชั้นนำลาวในท้องถิ่นเป็นอย่างดี ขณะที่กลุ่มชนชาซึ่งเป็นชนพื้นเมืองในล้านช้างกลับตรงกันข้าม พวกเขาทำการต่อต้านชนชั้นนำสยามและลาว โดยให้ความร่วมมือกับฮ่อที่เข้ามารุกรานล้านช้าง จากนั้นคนชาจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งขบวนการกบฏของตนเองขึ้นเรียกว่า “ข้าเจือง” เพื่อทำการเคลื่อนไหวปลดปล่อยชนพื้นเมืองให้เป็นอิสระจากการปกครองของสยามและลาว โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การจัดตั้งรัฐอิสระของกลุ่มชนพื้นเมืองขึ้น

ในท้ายสุด “ข้าเจือง” ตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่ปฏิกริยาการตอบโต้ของพวกเขาที่ส่งผลทำให้ชนชั้นนำลาวในท้องถิ่นอ่อนแอลงเป็นอย่างมาก และชนชั้นนำสยามเองก็ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริงในดินแดนชายขอบของล้านช้าง ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องพ่ายแพ้แก่ฝรั่งเศสในเหตุการณ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๓๖

ภาควิชา ประวัติศาสตร์.....
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์.....
ปีการศึกษา 2552.....

ลายมือชื่อนิติต
ลายมือชื่ออ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

FACULTY OF ARTS : MAJOR HISTORY

KEYWORDS : KHA CHEUANG / HOLY MAN'S REBELLION / ROYAL TERRITORIES OF SIAM / COLONIALISM / NATIVE

KAMPOL CHAMPAPAN: KHA CHEUANG : THE HOLY MAN'S REBELLION IN ROYAL TERRITORIES OF SIAM, 1872 – 1893. ADVISOR :ASSISTANT PROF. SUTHACHAI YIMPRASERT, 528 pp.

This thesis is a study of the roles of the Khas in the transformation of Thai and Lao History. This study focuses on the "Kha Rebellion" which occurred in the period of the Siamese elite's expansion of the power into the Lan-Xang areas during 1872-1893. The study proposes that when the Siamese elite westernized the country, they imitated western colonization by expanding their power into local areas. They created a form of Siamese colonialism by changing Lan-Xang's relationship with Siam from a "Tributary Dependent State" to become part of the "Royal Territories of Siam."

While the local Lao elite accepted Siamese power over their territories the Khas fought against both the Siamese and Lao domination by aligning with the Hos who had invaded Lan – Xang. The Khas formed their own rebellions called the "Kha Cheuang" movement for the liberation of indigenous people from Siam and Lao. The aim of the movement was to establish an indigenous state.

Finally, "Kha Cheuang" was defeated. However, this incident weakened the Lao elite and the Siamese state never attained full sovereignty over the borders of Lan - Xang. This is one of the reasons why Siam was defeated by France in the incidence during 1891-1893.

Department of History.....
Field of Study History.....
Academic Year 2009,.....

Student's Signature [Handwritten Signature]
Advisor's Signature [Handwritten Signature]

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ นับเป็นช่วงเวลาที่ต้องใช้ความเพียรพยายาม ความอดทน และกำลังใจจากคนรอบข้างอย่างมากมาย ตั้งแต่พ่อแม่ น้อง ญาติ และเพื่อน ซึ่งยากจะหาคำขอบคุณอันใดมากล่าวได้อย่างเพียงพอ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทำวิทยานิพนธ์โดยตรงนั้น ขอขอบคุณ อาจารย์กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ผู้ถ่ายทอดความรู้และเรื่องราวต่าง ๆ การอดทนกับคำถามของผู้เขียน การให้ความสำคัญกับคนรุ่นใหม่ อาจารย์สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ สำหรับการถ่ายทอดประสบการณ์การทำงาน กลายเป็นที่ปรึกษาที่ไม่ใช่แค่วิทยานิพนธ์แต่เรื่องต่าง ๆ ก็ได้รับความใส่ใจไต่ถามและให้คำแนะนำอย่างเป็นกันเอง อาจารย์ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ สำหรับการอ่านให้ความเห็นและคำวิจารณ์ที่เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงให้ดีขึ้น อาจารย์ธนาพล ลิมอภิชาติ สำหรับความเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ในการปรับปรุง อาจารย์ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ ผู้ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ที่ทำให้งานชิ้นนี้และชิ้นอื่น ๆ สำเร็จลุล่วง อาจารย์เสนาะ เจริญพร ผู้เปี่ยมล้นด้วยมิตรไมตรีและความช่วยเหลือที่ดีเยี่ยม

ขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาฯ ที่ต่างก็ถ่ายทอดความรู้และคำชี้แนะการดูแลช่วยเหลืออย่างอบอุ่น ในส่วนนี้ก็ต้องขอขอบคุณอาจารย์สุวิมล รุ่งเจริญ, อาจารย์ดิณาร์ บุญธรรม, อาจารย์สุนทร ชุตินทรานนท์, อาจารย์ธีรวัต ฦ บ่อมเพชร, อาจารย์จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, อาจารย์ภาววรรณ เรื่องศิลป์, อาจารย์วิไลลา วิลัยทอง และอาจารย์วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ รวมถึงพี่สมพร, พี่ปิ๊อป และพี่ประสิทธิ์

สำหรับความช่วยเหลือ ไต่ถาม และให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ก็ต้องขอขอบคุณของผู้ร่วมชะตากรรมการเรียนประวัติศาสตร์ด้วยกันซึ่งได้แก่ ฝน-สลิลทิพย์ แซ่ด่าน, นิค-คมกฤษ แซ่เจียง, แอ้น-ทิวาพร ใจก้อน, ตาล-ธียรราช พูนพิพัฒน์, เอ-อริชฌ์ วรรณชาติ, แนน-ญาณินี ไททยวัฒน์ (และคุณแม่), ซีน-ธันวา วงศ์เสงี่ยม, ฝ้าย-กมลวรรณ หงส์ศิริกุล, ป๊อป-วรวิร์ เทียงรอด, พระเอก-ทศพล มาบัณฑิต, พงษ์-ธนพงษ์ จิตต์สง่า, ไต่-อนุพงศ์ อิมลาภ, อ็อฟ-พงษ์พันธุ์ ทุ่งตน, หยี่-ลลิตา คติคุณากร และพี่เนื้ออ่อน ขว้ทองเขียว

สำหรับท่านอื่นที่ผู้เขียนไม่ได้เอ่ยถึงเนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่นี้ ก็ขอได้โปรดเข้าใจด้วยว่านั่นไม่ได้มีเหตุเพราะความหลงลืมของผู้เขียนแต่อย่างใด ขอฝากความระลึกถึงและคำขอบคุณไว้ในที่นี้ด้วย ที่สำคัญคือ ชาวบ้านลาวเทิงในสปป.ลาว ที่ผู้เขียนเคยมีโอกาสดูพบเห็น พูดคุย และร่วมรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ จนก่อเกิดเป็นแรงบันดาลใจที่อยากจะเขียนประวัติศาสตร์ให้กับชนกลุ่มนี้ขึ้น.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญเนื้อหา.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ทบทวนวรรณกรรม:	
ประวัติศาสตร์ว่าด้วยการเขียน “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย.....	12
วิธีการในการศึกษา.....	41
วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	42
สมมติฐานในการศึกษา.....	42
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	43
บทที่ ๒ ข้า-เจือง ความรู้และความเป็นการเมือง.....	44
การพรรณนาว่าด้วย “ข้า” ในสังคมไทย.....	44
ความเป็นมาของ “ข้า” และสถานะทางสังคมการเมือง.....	53
การเมืองของตำนานและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชน.....	56
การเกลี้ยกล่อมข้าไพร่.....	62
“ข้า” ในหลักฐานของชาวตะวันตก.....	66
กลุ่มชนนักรบพื้นเมืองเดิม.....	72
การปะทะปรับเปลี่ยนจักรวาลทัศน์ในประวัติศาสตร์ไท-ลาว.....	77
จากวีรบุรุษทางวัฒนธรรมสู่บุคคลในประวัติศาสตร์.....	80
รหัสényทางวัฒนธรรมของปรัมปราคติ.....	89
จากผีบรรพบุรุษสู่ธรรมิกราชา.....	95

	หน้า
บทที่ ๓ กบฏฆ่าผู้มีบุญในยุคจักรวรรดิสยาม-ล้านช้าง.....	108
กบฏฆ่า พ.ศ. ๒๓๑๒-๒๓๖๙.....	108
กบฏฆ่า พ.ศ. ๒๓๑๒:	
กบฏฆ่าและการล่มสลายของราชอาณาจักรล้านช้าง.....	108
กรณีเจ้าโอ เจ้าอิน พ.ศ. ๒๓๒๒-๒๓๒๕:	
ฆ่ากับการต่อต้านอำนาจรัฐสยาม-จำปาศักดิ์.....	112
กบฏเชียงแก้ว พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๓๔:	
ขบวนการผู้มีบุญเขาโอง เมืองโขง.....	114
กบฏฆ่าบวมหาน พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๓๕๘:	
พระเจ้าเจืองเมืองพวน.....	117
กบฏพระสาเกิดโง้ง พ.ศ. ๒๓๖๒-๒๓๖๙:	
“เฮาหากเปนราชาแมนเจ้าเจืองหาญ”	118
จากการเมืองอัตลักษณ์สู่สงครามปลดปล่อย.....	125
บทที่ ๔ ชนชั้นนำสยามกับระบบโลกยุคอาณานิคม.....	130
อวสานของจักรวรรดิสยาม.....	130
กำเนิดภูมิปัญญาสองประสาน:	
สยามกับ “ความเป็นตะวันตก”	137
กรณี “ผู้มีบุญ” สมัยรัชกาลที่ ๔.....	154
การเมืองว่าด้วยความเชื่อพื้นฐานที่เหนือจริง.....	161
การตอบโต้ข่าวลือและหนังสือทำนายน.....	166
การเสด็จประพาสต่างประเทศ:	
การเสด็จจากโลกเก่าสู่โลกใหม่.....	169
การส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศ:	
อาณานิคมกับความรู้ตามแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยาม.....	175

การยกเลิกประเพณีจี้มก้อง:	
หันหน้าสู่ตะวันตก หันหลังให้ตะวันออก.....	178
พระราชอาณาเขตกับ "สัพเพก" หรือคนในบังคับสยาม-อังกฤษ.....	186
ข้าในพระราชอาณาเขต: ข้ากับ "ความเป็นสยาม".....	190
พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กับวิวาทะว่าด้วยพระราชอาณาเขต.....	199
บทที่ ๕ การสถาปนาพระราชอาณาเขตสยาม-ล้านช้าง.....	213
การขยายอำนาจของสยามกับฝรั่งเศสในดินแดนล้านช้าง.....	213
การเก็บส่วยและเครื่องราชบรรณาการ.....	218
การเก็บภาษีอากร.....	226
การแต่งตั้งเจ้าเมืองและขุนนางกรมการเมืองนครหลวงพระบาง.....	238
การแต่งตั้งเจ้าเมืองและขุนนางกรมการเมืองนครจำปาศักดิ์.....	242
การแต่งตั้งหัวพันผู้รักษาเมืองหัวพันห้าทั้งหก.....	243
การแต่งตั้งเจ้าเมืองแกลงและความขัดแย้งกรณีเมืองไล.....	248
การเปลี่ยนตัวเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางและแผนป้องกันที่ล้มเหลว.....	251
การจัดการปกครองหัวเมืองลาวล้านช้าง.....	253
การสำรวจและจัดทำแผนที่พระราชอาณาเขตสยาม.....	269
การปราบฮ่อและ "โจรผู้ร้าย".....	279
การจัดการปกครองเมืองนครหลวงพระบาง.....	288
บทที่ ๖ กฎข้าผู้มีบุญในยุคพระราชอาณาเขตสยาม-ล้านช้าง.....	298
ปมปัญหาและเงื่อนไขของความขัดแย้ง.....	298
การก่อตัวของขบวนการข้าเจือง.....	308
ข้าซัด-ข้ากำเริบ-ข้ากระบด-ข้าเจือง.....	317
พิธีกรรมการแสดงองค์ของ "ผู้มีบุญ" กลุ่มชนข้า.....	322
พระยาว่าน-ผีเจือง.....	323
ล่าแสงแสนเหิน-ผีแดน.....	326
เครือข่ายกลุ่มชนและการต่อสู้ของข้าเจือง.....	331

	หน้า
สงครามและการปราบปรามจากสยาม ลาว และเวียดนาม.....	337
ข้าชดกับปัญหาเขตรอยต่อล้านช้าง/สยามกับเวียดนาม/ฝรั่งเศส.....	358
การสูญเสีย "พระราชอาณาเขต" ในดินแดนล้านช้าง.....	370
บทที่ ๘ บทส่งท้ายและวิเคราะห์.....	383
ความหมายของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์.....	383
รัฐอาณานิคมสยาม-ล้านช้าง: แนวคิดและปฏิบัติการ.....	387
พระราชอาณาเขตสยามกับประวัติศาสตร์การสร้างภาพ "ศิวิไลซ์"	391
ข้ากับสยาม: คนป่ากับ "ความศิวิไลซ์"	399
"ความเชื่อ" ในฐานะสิทธิธรรมของ "อำนาจ"	403
มรดกและการสืบทอดประวัติศาสตร์จากขบวนการข้าเจือง.....	407
รายการอ้างอิง.....	409
ภาคผนวก.....	462
ก. พระราชกำหนดเลิกตำราผู้มีบุญ.....	463
ข. พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่แม่ทัพปราบฮ่อ.....	465
ค. ว่าด้วยประเภทคนป่าฤาข้าฝ่ายเหนือ.....	470
ง. บอกเจ้าพระยาภูธราภัย.....	473
จ. บอกพระยาสุรินทรราชเสนี.....	475
ฉ. บอกพระยาสุริยภักดีแลพระยาพิไชย.....	477
ช. ลำเนาหนังสือเจ้าอุปราชท้าวพระยาเกลี้ยกล่อมฮ่อแลข้า.....	478
ซ. ม้อยกับข้าใน "นิราศเมืองหลวงพระบาง".....	480
ฅ. ประวัติข้าและซึ่งคิดกบฏเปนเจือง.....	485
ญ. ข้าเจืองใน "พงษาวดารเมืองแกลง".....	490
ฎ. ข้าเจืองใน "พงษาวดารเมืองไล".....	496
ฏ. "พงษาวดารเมืองหัวพันห้าทั้งหก".....	505
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	528

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพ 1. ชุมนางลาวกับไพร่ข้า.....	62
ภาพ 2. ประตูทางเข้าหมู่บ้านข้า.....	66
ภาพ 3. ไบหน้าคนข้า.....	70
ภาพ 4. คนข้า.....	71
ภาพ 5. เสียมกุกที่ระเบียงประวัติศาสตร์นครวัด.....	81
ภาพ 6. ข้าในแขวงหลวงพระบาง.....	106
ภาพ 7. คนข้า.....	107
ภาพ 8. เอกสารพื้นเวียง.....	127
ภาพ 9. เอกสารพื้นเวียง.....	128
ภาพ 10. เอกสารพื้นเวียง.....	129
ภาพ 11. เด็กชายหญิงในหมู่บ้านลาว.....	190
ภาพ 12. พระวรวงษเธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์.....	212
ภาพ 13. กองข้าหลวงสยามที่เมืองหนองคาย.....	238
ภาพ 14. คำหุ้มหรือ "แดวันตรี" (ภาษาเวียดนาม).....	250
ภาพ 15. ชุมนางสยามในหัวเมืองลาว.....	264
ภาพ 16. กองสำรวจแผนที่พระราชอาณาเขตสยาม.....	277
ภาพ 17. พระวิภาคภูวดลหรือเจมส์ แมคคาร์ธี.....	278
ภาพ 18. ฮ่อธงดำ.....	280
ภาพ 19. โพล์แบกเสบียงของทหารปราบฮ่อ.....	285
ภาพ 20. นายทหารสยามในกองทัพปราบฮ่อ.....	288
ภาพ 21. หลวงพระบาง พ.ศ. ๒๔๓๐.....	293
ภาพ 22. พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร (อุ้นคำ).....	294
ภาพ 23. เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต).....	295
ภาพ 24. เจ้าหมื่นไวยวรนาถกับพระเจ้าสักรินทร์.....	296
ภาพ 25. กองทัพสยามในสงครามปราบฮ่อและข้า.....	297
ภาพ 26. กองทัพสยามในสงครามปราบฮ่อและข้า.....	297
ภาพ 27. ผู้ไทแดงที่เข้าร่วมกับฮ่อและแปลงเป็นฮ่อ.....	308
ภาพ 28. ชนพื้นเมืองในล้านช้าง.....	315

	หน้า
ภาพ 29. หุ่นหิน เมืองเชียงขวาง.....	321
ภาพ 30. ม้อยในแขวงหัวพันห้าทั้งหก.....	344
ภาพ 31. หมู่บ้านข้า.....	357
ภาพ 32. ข้าระแด.....	373
ภาพ 33. ข้าจราย.....	374
ภาพ 34. ข้าผู้หญิง.....	375
ภาพ 35. หอกกับปล้องสะพายลูกดอกของคนข้า.....	376
ภาพ 36. ชายหญิงชาวผู้ไท.....	377
ภาพ 37. หญิงชาวผู้ไทโล.....	378
ภาพ 38. หนังสือพิมพ์เลอ เปอติ ปารีเซียน.....	402
ภาพ 39. องค์แก้ว ผู้นำกบฏข้าต่อต้านฝรั่งเศส.....	404
ภาพ 40. กบฏข้าต่อต้านฝรั่งเศสที่ถูกจับกุมและประหารชีวิต.....	406

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ 1. พระราชอาณาเขตสยามฉบับพิมพ์เผยแพร่ ที่ประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๓๐.....	276
แผนที่ 2. ประเทศลาวแสดงเขตแขวงต่าง ๆ.....	316
แผนที่ 3. แสดงที่ตั้งเมืองต่าง ๆ ในเขตหัวพันห้าทั้งหก และรอยต่อระหว่างหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน.....	329
แผนที่ 4. แสดงเขตอิทธิพลและอาณาบริเวณที่ข้าเจืองตั้งมั่นเคลื่อนไหวยู่ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๙-๒๔๒๙.....	330
แผนที่ 5. ฉบับ ม.ปาวี แสดงที่ตั้งเมืองหลวงพระบางและเมืองต่าง ๆ ในเขต หัวพันห้าทั้งหก ดงเกี้ยว และสิบสองพันนา.....	379
แผนที่ 6. ฉบับ ม.ปาวี แสดงเขตแดนสยาม กัมพูชา ลาว เวียดนาม และตอนใต้ของจีน.....	380
แผนที่ 7. ม.ปาวี แสดงเขตแดนระหว่างสยาม กัมพูชา ลาว เวียดนาม และตอนใต้ของจีน.....	381
แผนที่ 8. ประเทศลาวฉบับภาษาลาว.....	382